

FORUM

A MAGYAR ELBESZÉLÉS*

Antológia igen sokféle van, tartalmának válogatása, illetve szempontjai szerint. Jelen esetben a múlt századi magyar elbeszélések legjava jön számba, de mily szempontból? Legelső s legtermészetesebb volna az esztétikai, vagyis a legjobb íróknak legjobb elbeszélései, amelyek mind tartalmuknál, mind formájuknál fogva megérdemlik, hogy feltámasszák, újra értékeljék s ebbe a magasrendű sorozatba illesszék őket, amelyek példaadók, útmutatók, egyszóval az elbeszélés tökéletes, klasszikus mintái. De van másféle szempont is, nem kevésbé jogos és vonzó. Ilyen a szociológiai, vagyis az oly novellák egybegyűjtése, amelyek legjobban tükrözik a múlt század társadalmának, e társadalom olvasóinak legjellemzőbb vonásait, amelyek mintegy irodalmi kiegészítői ez időszak társadalmának, e kor történelmének. Egy harmadik szempont volna a magyar novella fejlődése, a történelmi és irodalmi folytonosság kiemelésével, hogyan fejezik ki a kort a kor elbeszélései, hogyan fejezi ki e század irodalma e század művészi hagyományát és új törekvéseit, a múlt és a jelen kapcsolatát, mind állandóbb, mind időhöz kötöttebb vonásait. E nemrég megjelent, két kötetes, igen szép kiállítású, gondos összeállítású s mély távlatú gyűjtemény erénye? vagy hibája? hogy több szempontot is számbavesz a válogatás céljából, s így jön létre e remek kézikönyv, tele új meg új távlatokkal, új meg új tanulságokkal, – de kérdés, ha igaz, hogy ez volna-e az ideális antológia vezérelve,

*(*Magyar elbeszélők. 19. század.* Szépirodalmi, 1976. Szerkesztette: Szalai Anna.)

vagyis hogy ad-e, adhat-e többé-kevésbé végleges értékeléseket s többé-kevésbé teljes áttekintést a múlt század magyar elbeszéléséről?

Amellett ne felejtjük azt sem, hogy az antológiák, még ez a maga nemében igen jól szerkesztett antológia is, amelyért kitűnő írók s érdemes irodalomtörténészek vállalják a felelősséget, nemcsak az illető kort tükrözi, hanem a könyv megjelenésének s a szerkesztők egykorú ízlésének pillanatát is – s ahogy a korok változnak, úgy változnak az irodalmi ítéletek, s másképp nézi saját kora például Herczeg Ferencet, s másképpen a mi kortársaink, Illés Endre, a mai novella mestere s az antológia egyik szerkesztője, aki teljesen függetlenül a Herczeg-kori előítéletektől, a maga s kora ízlése, szemlélete szerint ítéli meg – e sorok írója szerint talán kissé szigorúan – ugyanezt a Herczeget. Vagyis a legjobb antológiák is változók, más-más hagyományt, válogatást, ítéletet vesznek át a múlt antológiáiból és a maguk ízléséből, s készítik elő a jövőendő, szintén csak pár évtizedig tartó, antológiáját.

Először is – s mindjárt itt kezdődik a vita – miben áll a jó elbeszélés? mi a novella műfaji meghatározása s elhatárolása az adomától, a kisregénytől, a tárcaszerű rögtönzéstől, a rövidkarctól, a tudományos népszerűsítéstől, a csevegéstől, az erkölcsi mesétől, s ki tudja, még hány szegény rokonuktól, akik mind s joggal jelentkeznek a maguk vérbeli, történeti igényével? Aztán, ki biztosít arról, hogy a legjobb írók legjobb novelláját vagy novelláit mindig a legbiztosabb ítéletű, a legbiztosabb kezű, a legkevésbé pedáns vagy rögeszmés szemléletű szakértő vagy szakértők válogatják ki, persze egyhangúlag, holott itt és ezúttal valóban ideális bizottság ült össze, finom írók és tudós irodalomtörténészek, hogy e válogatást megejtseék. Harmadszor, ha a személyekben és a művekben megegyeztek – ami nem éppen csekély munka – sikerül-e igazságot tenni a szerzők és írásaik között, egymáshoz viszonyítva és önmagukban, korukban és a mienkben, vagyis önálló s viszonylagos értéküket, múltbeli s jelenkori helyüket megállapítani.

Ha mindez csak félig sikerül is, micsoda tanulságos és élvezetes perspektívák nyilhatnak meg előttünk! Egy egész koron végiglátunk, egy egész kort feltámasztunk, írókat és műveket, olvasókat és atmoszférát, s pár nap és pár óra alatt többet tudunk meg a korról, mint vaskos történeti művek, statisztikák, kritikák és irodalomtörténeti kézikönyvek hű adataiból és értékeléseiből.

Nézzünk például futva végig az első kötet harminchét írójának a múlt század első feléből való szemelvényein. Tudjuk, Kazinczy és a nyelvújítás után ezek jelentik az új magyar próza első próbálkozásait, s aki szereti, s ki ne szeretné? anyanyelve régebbi vagy újabb emlékeit, meghatottan olvassa az első, akár dadogó próbálkozásokat az új magyar próza megteremtésére, élvezettel s büszkén, akár a magáét, e sikeres teljesítményeket, elnézően a nehézkes vagy negédes, vagy külföldet utánzó, vagy túlzó vagy szegényes kísérleteket, s szinte derűsen s biztatóan a gyökeres elődöket vagy a haladó szomszédokra támaszkodó hagyományosokat vagy újítókat. Mindnyájuk közt kimagaslik ennek az első századfélnek három nagy regényírója, Jósika, Eötvös és Kemény. Különösen Jósika szerez nem is oly kis meglepetést „*Kételemetes házával Pesten*”. A történeti s ugyanakkor buzgó moralizáló regényíró, akinek még az iskolából legfeljebb *Abafiját* hoztuk magunkkal, itt kitűnő rémregényírónak bizonyul, francia, Sue, Féval, Ponson du Terrail s akár Balzac mintájára, ügyesen fonogatja a hálót egy Párizsból Pestre költözött gonosztevő és bandája körül, bár kissé hirtelen s röviden szakítja meg az egyre sűrűbbre szőtt szálakat. Részletes lélektani elemzést vagy költői természetleírást Jósikánál itt nem találunk, mindennél fontosabb a mese, a bonyodalom, a meglepetés, a feszültség, legfeljebb még az emberábrázolás érdekli az író – s közönségét, mert szereplőinél szinte megáll, s mint a régi fotográfusok, egyoldalú, végleges magatartásban mutatja be őket, mereven és változhatatlanul. A nyelv már visszatükrözi a nyelvújítás eredményeit, de a mondatszerkezetek még inkább latinusak, sőt szónokiak, ami a régibb szá-

zadok felé mutat, és az újabb törekvések a régebbiekkel szemben hasonlítanak a tavaszi évelők, a nárcisz, a jácint, a tulipán első, előtavaszi erőfeszítéseire, ahogyan a zöld levelek előbújnak a földből s felemelik s kirepesztik a rájuk nehezedő rétegeket. Amellett sok az idegen szó, a francia társas közhelyek, ami mindenekelőtt a francia tárcairodalom erős hatását bizonyítja. S a könnyed „couleur locale”-ról, amely az ekkori Pestnek életére s polgári rétegére jellemző, már-már a későbbi Krudyra emlékezünk, s lehet, hogy ez a termékeny századvégi elbeszélőnk olykor e századeleji „beszélyekből” merített hangulatot, témát és érzelmes ihletet. Legfeltűnőbb itt is, másutt is az író és az olvasó viszonya, amelynek alapos vizsgálata egész komoly értekezésnek szolgálhatna témául. Az író ekkor még olyan, mint a mai „narrátor”, magyaráz, oktat, bevezet, s főleg az olvasót igyekszik bevonni a cselekménybe, megteremteni vele a szívélyes kapcsolatot, olykor szinte édesgeti, látszik, hogy az irodalmi élet még a kezdeténél van, s szinte több nálunk az író, mint a spontán olvasó. Jósika például mesélés közben szinte karonfogja az olvasót: „elkerülhetetlen – mondja –, hogy a ház lakóival meg ne ismerkedjünk, azokat kissé részletesebben le ne írjuk.” Egy más helyen „így előttünk állván az egész ház minden lakóival; a függöny felgördül – s a dráma kezdetét veszi.” Vagy „mindezen elősorolt eseményeknek valami különös összefüggésük volt.” Vagy: „nekünk azonban, magasb helyszíntünknel fogva, honnan a történeteket betekinthetjük, kötelességünk, kiket érdekelhetnek, az összefüggés nyitjára vezetni”. S ha ez az egyetlen Jósika-szöveg annyi-féle jelentéssel s tanulsággal szolgál, mindez még megsokszorozódik e két vastok kötet hatvan-hetven szerzőjének alapos olvasása után. A nagy költők, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, még Arany is jobbakként, mint prózáiknak, költészetük fejlettebb, eredetibb, csiszoltabb – egyedül Petőfi prózája magaslik ki ebből az első félszázadból, friss, közvetlen, természetes, oly üdítő, mint a forrásvíz, az idegent buzgón utánzó, csinált és tudatos környezetben, szinte csoda ez a

tündöklés, akár egész költészete, különösen a maga korához és kortársaihoz képest, akiket sokszor csak a szükség, a meglévő keretek, a véletlen és az elhatározás tehetett meg tollforgatóvá. Az igazi elbeszélők a század másik felében keresendők, a Jókaiak, a Mikszáthok, a Tolnaik és a Gyulaik között, s ahol az egyre telítettebb légkörben, még a szürke Vértesi is olyan kis remekműre hibázik, mint az *Idill*; ők már vérbeli írók, nemcsak az alkalom szülte őket, elődeik és tanítványaik vannak, egyfolytában működnek, ami használ hírnevüknek, de talán árt a színvonalnak. Utánuk, mind a két kötetben, az antológiák töltelékei, az olykor ok nélkül felkapott, divatos s káprázatos ügyeskedők, s mennyi elfeledett név, egykor a lapok büszkeségei és az olvasók kedvencei, akiket mutogattak a pesti kávéházakban, s szívből ünnepeltek a vidéken. Méltatlanul félreismert s halála után „felfedezett” író kevés van, korán elhalt tehetség, „akiből lehetett volna valami”, ezzel szemben nem egy olyan kiváló prózaíró vagy szépíró, mint például Herman Ottó vagy Eötvös Károly, akik kérdés, hogy idevalók-e, főleg ha már válogathatunk a spontán elbeszélők között. Persze mindnyájan, első olvasmányaink, tanácsadóink s hajlamaink szerint, más-más írókat sokallunk vagy hiányolunk e két kötetben, és ezt nem szemrehányásképpen mondom, hisz semmi sem változatosabb s ugyanannál az egyénnél változékonyabb a „kedvelt” olvasmányoknál (s erre az ingatag alapra építenek bátor emberek véglegesnek hitt elméleteket). Így például Bérczy Károlynak igen szép novellája, a *Gyógyult seb* az első, Gyulai Pál remekműve, a *Régi udvarház*, a második kötetből hiányzik, legalábbis e sorok írójának emléke és hálája szempontjából, s még több perlenivalója volna a második kötet tartalmával. Igaz, Tolnai, Csiky Gergely, Reviczky, Gozdsu Elek és Petelei még az ismerősnek is „felfedezések”, viszont mintha Herczeg Ferenc csak a teljesség kedvéért szerepelne s akkor is oly novellával, amely annak idején a Budapesti Szemlének tetszhetett, de amelynél ugyanaz a Herczeg sokkal jelentékenyebeket írt, például az *Ariadne*-kötetben.

Mindegy, minden részlet-gáncs ellenére, egy mindenképp értékes és gondolatkeltő gyűjteménnyel van dolgunk, amelyért, a szerkesztőbizottságon kívül, Szalay Anna vállalja a felelősséget. Az elkáprázott olvasó csak köszönetet mondhat mindazoknak, akik ezen a monumentumon közreműködtek, s lassankint, olvasás közben és után, mintha az írók aprajánagyja, hivatottak és választottak, a Múzsák s a közönség kedveltjei, a jó és rossz írók, a „would-be” írók és a vérbeliek egyetlen csillagképpé alakulnának, ahol a nagyobb csillagok adnának fényükből a kisebbeknek, a kisebbek kölcsönkérnék a nagy pályatársak világosságát, s egymást segítve, egymáson élve, adva és kapva, együtt építve egy soha el nem készülő architektúrán, a síron innen és a síron túl, egyfelől az állandóság és a folytonosság alapján, másfelől az egyre újratekzdés ösztönétől vezetve, előbb-utóbb mindnyájan egyazon respublika tagjai.

GYERGYAI ALBERT

VÁLSÁGOK–VÁLASZTÁSOK

LACKÓ MIKLÓS KÖNYVE A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK
SZELLEMI ÁRAMLATAIRÓL

Ez a könyv jó példája annak, hogy a nagy kollektív vállalkozások milyen mértékben lendíthetik előre a tudományt általában, de az egyéni teljesítményt, az egyéni kutatást különösen. A kötet a készülő, tíz kötetes nagy magyar történelem egyik – a két háború közötti időszakról szóló kötetének – összefoglaló kultúrtörténeti fejezete, s az ennek szakszerű, tudományos mélységű elkészítése érdekében írott néhány tanulmány. Nem az én feladatom megállapítani, mit s mennyit adott hozzá történeti tudatunkhoz Lackó újabb kutatásaival; de